



Martine Prange & Martijn Oosterbaan (redactie)

VROUWENVOETBAL IN NEDERLAND

Spiegel en katalysator van maatschappelijke verandering

VROUWENVOETBAL IN NEDERLAND

Spiegel en katalysator van maatschappelijke verandering

Onder redactie van Martine Prange & Martijn Oosterbaan

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.



www.uitgeverijklement.nl

www.atria.nl



© 2017 Uitgeverij Klement, Utrecht | Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, Amsterdam

Ontwerp omslag: Karel Oosting
Omslagfoto: © Kees Tetteroo
Opmaak binnenwerk: Gewoon Geertje

ISBN 978 90 8687 202 2
NUR 745

Alle rechten voorbehouden.

Inhoud

Woord van dank <i>Martine Prange en Martijn Oosterbaan</i>	7
Voorwoord Meer speelruimte graag! Voetbal, vrouwen en het keurslijf van gendernormen <i>Renée Römken</i>	9
Inleiding Vrouwenvoetbal in Nederland: gevangen in paradoxen <i>Martine Prange en Martijn Oosterbaan</i>	11
I GESCHIEDENIS EN ONTWIKKELING VAN HET VROUWENVOETBAL IN NEDERLAND	31
Nette vrouwen zweten niet: sportvrouwen van marginalisering naar profilering <i>Marjet Derks</i>	37
'Voetbalschoenen op heur verlanglijstje': de beginperiode van het vrouwenvoetbal in Nederland in relatie tot de rol van de vrouw in de samenleving (1879-1939) <i>Tessel Middag</i>	60
De strijd om gelijkheid in het Nederlandse voetbal <i>Hassnah Z.S. Elhage</i>	80
Vrouwentopvoetbal: technisch uitgestippeld, organisatorisch in opbouw <i>Maxime Welten</i>	99
Hannah, of duizend kleine geschiedenissen van <i>de vrouw</i> in het Nederlandse voetbal <i>Nathanja van den Heuvel</i>	120

II VROUWENVOETBAL, GENDER EN SEKSUALITEIT	137
Regimes van genderongelijkheid in voetbal <i>Inge Claringbould en Annelies Knoppers</i>	139
Gendersegregatie versus emancipatie en de toekomst van het Nederlandse topvoetbal <i>Nathanja van den Heuvel</i>	154
'Girls only': ervaringen en constructies van gender en seksualiteit in meidenvoetbal <i>Kathrine van den Bogert</i>	171
III MEDIAREPRESENTATIE VAN HET VROUWENVOETBAL IN NEDERLAND	189
In de sportmedia blijft vrouwenvoetbal bijzaak <i>Astrid Cevaal</i>	191
Tussen nieuwe heldinnen, voetbalbabes en lerende amateurs <i>Agnes Elling, Rens Peeters en Leonne Stentler</i>	209
Vrouwenvoetbal, gender en media: een receptieonderzoek naar betekenisgeving aan gender in vrouwenvoetbal op televisie <i>Rosa Tilman en Jacco van Sterkenburg</i>	237
Personalia	263

Woord van dank

In de zomer van 2012 bracht de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek, NWO, een 'call' uit voor sportonderzoek in Nederland. De redacteurs van dit boek deden een voorstel voor een omvattend en interdisciplinair onderzoek naar het meisjes- en vrouwenvoetbal in Nederland, in samenwerking met de Johan Cruyff Foundation en Tripledouble Sportmarketing. Op 1 september 2013 ging dit onderzoek, *Van voetbalvrouwen tot vrouwenvoetbal: Een interdisciplinair onderzoek naar de maatschappelijke impact van meidenvoetbal in Nederland*, van start. Medewerkers van het Instituut voor Filosofie van de Universiteit Leiden, de afdeling Culturele Antropologie van de Universiteit Utrecht en het Mulierinstituut, ook in Utrecht, begonnen aan een onderzoek naar de geschiedenis, ontwikkeling en mediarepresentatie van het Nederlandse vrouwenvoetbal, gestuurd door de vraag hoe meiden en vrouwen die voetbalden of vroeger in de top hadden gevoetbald, voetbal beleefden. Wij wilden weten welke vormen van sportieve en maatschappelijke weerstand vrouwen hadden ondervonden bij het uitoefenen van hun sport en of daarin verandering was gekomen, nu vrouwenvoetbal in de jaren tien van de eenentwintigste eeuw was uitgegroeid tot de snelst groeiende sport ter wereld. Ook in Nederland was het aantal voetbalsters immers in tien jaar tijd verdubbeld. Wij vroegen ons af wat dit zei over de staat van de emancipatie in Nederland. Was deze inderdaad voltooid, zoals vaak werd beweerd, of niet? Waren meisjes en jongens, vrouwen en mannen, nu niet alleen voor de wet maar ook in de praktijk gelijk, en hoe werd dit zichtbaar in het voetbal, sinds zijn introductie in Nederland eind negentiende eeuw een echt mannenbolwerk?

Ons onderzoek trok van het begin af aan veel publieke, media- en onderzoeksaandacht, met als gevolg dat we ons onderzoeksteam, begonnen met zes onderzoekers, gestaag konden uitbreiden met onderzoekers van andere universiteiten, departementen en wetenschappelijke disciplines. Ook drie nieuwe maatschappelijke partners sloten aan: Women Win, SOVIC en Atria, met wie we in 2014-2015 een extra onderzoek verrichtten met behulp van een NWO Meerwaarde subsidie, *Meisjes, Voetbal! Een pps-gestuurd onderzoek naar de impact en impactmeting van voetbal op de sociale ontwikkeling van meiden*.

Met onze maatschappelijke partners ontwikkelden we een aantal publieke activiteiten om onze kennis te delen met stakeholders en het bredere publiek.

Een van die activiteiten was een fototentoonstelling met lezingenserie over de geschiedenis en ontwikkeling van het Nederlandse vrouwenvoetbal in samenwerking met Atria, het kennisinstituut voor vrouwengeschiedenis en emancipatie in Amsterdam, in mei en juni 2015. Wij hadden deze georganiseerd rondom het WK vrouwenvoetbal, dat in juni 2015 plaatsvond in Canada en waaraan Nederland voor het eerst meedeed. Naar aanleiding hiervan verzocht Atria ons om een boek over het Nederlandse vrouwenvoetbal te schrijven. Wij besloten hiertoe onze onderzoeksresultaten te bundelen en alle onderzoekers die op een bepaald moment betrokken zijn geweest bij ons onderzoek te vragen om een bijdrage. Hieronder vindt u dit boek, uitgegeven door Atria en Klement, de uitgeverij die onmiddellijk op de stoep stond om deze bijzondere en baanbrekende bundel uit te geven.

Rest ons iedereen die ons onderzoek in de loop der jaren heeft gevolgd, een warm hart heeft toegedragen en heeft bijgedragen aan het succesvolle verloop ervan, enorm te bedanken – het zijn er helaas te veel om individueel op te noemen, maar wij willen in elk geval de voetbalsters noemen die zich voor ons onderzoek hebben laten interviewen; alle onderzoekers, onder wie zich enkele net afgestudeerden bevinden, die zelf ook op hoog niveau voetballen of hebben gevoetbald en gesport; de medewerkers en het publiek bij onze evenementen; en onze onderzoekspartners, de Johan Cruyff Foundation, Tripledouble Sportmarketing, Women Win, SOVIC en Atria.

MARTINE PRANGE en MARTIJN OOSTERBAAN

Amsterdam, april 2017

Voorwoord

Meer speelruimte graag! Voetbal, vrouwen en het keurslijf van gendernormen

• RENÉE RÖMKENS

De combinatie van vrouwen en voetbal prikkelt zowel de nieuwsgierigheid als de verbeelding op een manier die we bij mannenvoetbal niet zien. Die lijkt te werken als een caleidoscoop die tot wonderbaarlijke visies op beide verschijnselen leidt. Vrouwen en voetbal? *Gender trouble!*

Sinds de bal begon te rollen eind negentiende eeuw zijn voetballende vrouwen inzet geworden van uiteenlopende vertogen met één terugkerend thema: zij overschrijden grenzen. De stap op het voetbalveld is een stap geweest in wat lange tijd als een exclusief mannelijk domein gold. Vrouwen en meiden hebben zich toegang weten te verschaffen tot dat domein. Daar is heel hard voor gevochten, door vrouwen, soms ook met mannelijke medestanders. Tot op de dag van vandaag gaat die strijd door. In de woorden van Nirmal Puwar: vrouwen in het voetbaldomein zijn *space invaders*. Daarmee schrijven zij geschiedenis. Vrouwen en meiden die voetballen hebben na ruim een eeuw flinke vooruitgang geboekt. Het is een van de snelst groeiende takken van sport voor meiden, maar van een gelijke positie of waardering vergeleken met jongens- en mannenvoetbal is nog lang geen sprake. De klok kan echter niet worden teruggezet en de horizon van gelijkheid wenkt: er is veel winst te behalen.

Atria heeft als kennisinstituut emancipatie en vrouwengeschiedenis en als maatschappelijk partner sinds 2014 met veel plezier samengewerkt in het project *Van voetbalvrouwen tot vrouwenvoetbal* met de Universiteit van Leiden/ Tilburg University (Martine Prange) en de Universiteit Utrecht (Martijn Oosterbaan). Atria's missie sluit naadloos aan bij het onderzoek dat ten grondslag ligt aan de brede verzameling artikelen die vanuit uiteenlopende disciplines in dit boek bijeen is gebracht: *Sharing the past, debating the present and creating the future*. Kennis van het verleden is onmisbaar om het heden te begrijpen en daarmee de weg naar de toekomst uit te stippelen. Het voorliggende boek laat zien dat het thema 'vrouwen en voetbal' een even rijke geschiedenis als hardnekkige

actualiteit kent in de manier waarop vrouwelijke en mannelijke gendernormen als een keurslijf worden ingezet om de speelruimte van vrouwen in het voetbal letterlijk een figuurlijk te beperken. Die beladenheid met gendernormen illustreert het caleidoscopische karakter ten voeten uit: de bijdragen in dit boek laten telkens die veelvoud zien aan visies op en meningen over de combinatie van voetbal, vrouwelijkheid en mannelijkheid. Er is een hecht vertoog dat sociaal, cultureel, politiek en juridisch gezien veranderingen kan tegenhouden, maar ook op onverwachte momenten barsten laat zien waardoor verandering mogelijk wordt. De toegang van vrouwen tot voetbal is voor een deel van de wereld nog steeds een bedreiging van de status quo, niet in de laatste plaats omdat het een tak van sport is waar financieel en economisch veel belangen in het geding zijn. Voetballende vrouwen zitten weliswaar nog in de marge, maar raken wel het hart van de *mainstream* waarin mannen nog steeds vrijwel exclusief de dienst uitmaken.

Onderzoek naar vrouwen in de sport heeft een prille traditie die in de jaren tachtig van de twintigste eeuw is begonnen, nationaal en internationaal. Voortbouwend op eerder onderzoek biedt deze bundel een welkome eigentijdse blik op recente ontwikkelingen. Het vrouwenvoetbal wordt hier ook belicht vanuit disciplines buiten het domein van sportonderzoek. De rijke schakering aan bijdragen illustreert dat genderstereotypes rondom voetbalvrouwen in fascinerende combinaties worden geconstrueerd. Dat is in de loop der tijd gebeurd met meer of minder valide wetenschappelijke onderbouwing. De geschiedenis laat zien dat heel wat wonderlijke meningen in de loop der tijd als vaststaand feit zijn geponeerd. Zo meenden veel gynaecologen in het begin van de twintigste eeuw te weten dat voetballen bij vrouwen de voortplanting in gevaar bracht. Voetballen is vaker als een gevaar gezien voor vrouwelijkheid, of wat ervoor doorgaat. Een erfenis die tot op de dag van vandaag doorwerkt.

De vraag waarom uitgerekend voetbal zoveel vragen oproept over de aansluiting met vrouwelijkheid en mannelijkheid loopt als een rode draad door dit boek heen. Voetbal is als een microkosmos: een deel van de (sport)wereld dat zich uitstekend leent om de zoektocht naar zowel de veranderlijkheid als de hardnekkigheid van de invloed van gendernormen te illustreren. Mogen de bijdragen in deze bundel een inspiratie zijn om die zoektocht in het onderzoeks- en op het speelveld voort te zetten. We staan op de drempel van een toekomst waarin de horizon alleen maar breder kan worden. Het spel om de knikkers en om het genderkeurslijf zal gevarieerder worden. Voetbal van vrouwen is een dynamisch krachtenveld: vrouwen zijn niet alleen in de verdediging maar ook in de aanval. Dit boek laat zien dat het voetbal van vrouwen maatschappelijk invloed heeft en dat veranderingen zijn begonnen. Er blijft nog een wereld te winnen.

Vrouwenvoetbal in Nederland: gevangen in paradoxen

• MARTINE PRANGE EN MARTIJN OOSTERBAAN

Inleiding

Vrouwenvoetbal is de snelst groeiende sport ter wereld, met nu meer dan dertig miljoen voetballende vrouwen en meiden (FIFA Women's Football Survey 2014). In Nederland verdubbelde in tien jaar het aantal vrouwelijke KNVB-leden tot meer dan 150.000 nu. Hoewel voetbal nog steeds vaak als een mannsport wordt gezien, is het inmiddels een sport die steeds meer vrouwen aantrekt en waarin ze ook uitblinken. In 2009 haalde het Nederlandse vrouwen team de halve finale van het EK en in 2015 deden de 'OranjeLeeuwinnen' voor het eerst mee aan het WK in Canada. Nu, in 2017, bestaat de Eredivisie Vrouwen tien jaar en wordt het EK Vrouwenvoetbal, van 16 juli tot 6 augustus, in Nederland gespeeld.¹ Nederlandse voetbalsters spelen tegenwoordig bij Ajax, PSV en FC Twente en verdienen, net als mannelijke spelers, transfers naar Manchester City, Arsenal en Bayern München. Ook komen ze uit in de Champions League. De media spelen in op deze kentering, en portretteren steeds vaker topspeelsters als Anouk Hoogendijk, Vivianne Miedema en Daphne Koster als voetbalheldinnen naast hun mannelijke evenknieën Wesley Sneijder, Arjen Robben en Robin van Persie. De NOS zendt sinds 4 februari 2017 eindelijk samenvattingen van de Eredivisie Vrouwen uit (maar nog altijd niet in hetzelfde programma als de Eredivisie voor mannen).

Vrouwenvoetbal, in de wereld én in Nederland, zit dus in de lift. Dit rooskleurige beeld kent echter ook een keerzijde: meisjes en vrouwen worden in het voetbal nog altijd veelvuldig achtergesteld bij jongens en mannen. Waar bestaat die achterstelling precies uit en wat doen betrokkenen om die tegen te gaan?

Met veel nieuwsgierigheid volgen we bijvoorbeeld de inzet van de FIFA om meer gelijkheid tussen man en vrouw te bereiken in het voetbal, gestuurd door

¹ Van 2012-2015 onderbroken door de z.g. BeNe League, waarin Nederlandse en Belgische top-teams uitkwamen.

de bewering van voormalig FIFA-voorzitter Blatter dat 'de toekomst van het voetbal vrouwelijk' is en de gedachte dat er één voetbalcultuur voor iedereen moet komen. Aan de andere kant zien we dat de FIFA, UEFA, KNVB en media nadrukkelijk blijven spreken van 'vrouwenvoetbal', in plaats van 'voetbal', alsof het een andere sport betreft. Het 'WK voetbal' is het wereldkampioenschap voor mannen. De FIFA is er zeer scherp op dat het wereldkampioenschap voor vrouwen het 'WK vrouwenvoetbal' wordt genoemd. De mannenteams krijgen veel meer geld van nationale en internationale bonden en veel meer media-aandacht. Het vrouwenvoetbal wordt ook vaak als proeftuin gebruikt voor het mannenvoetbal; de BeNe League was een pilotproject van de UEFA om te kijken of transnationale competities werken, en het WK vrouwenvoetbal, net als de Eredivisie voor vrouwen overigens, vindt op kunstgras plaats, terwijl dat van de mannen op gewoon gras plaatsvindt. De faciliteiten, financiële middelen, professionele en media-aandacht voor de vrouwelijke tak van het voetbal verschillen enorm van de mannelijke tak. Veel van deze verschillen worden willens en wetens in stand gehouden om ervoor te zorgen dat het mannenvoetbal zijn uitzonderingspositie in de sport, als uithangbord van internationale en nationale bonden, blijft behouden.

Hoe is dit in Nederland? Meiden- en vrouwenvoetbal groeit explosief, maar wat betekent deze groei maatschappelijk gezien? Hoe draagt voetbal bij aan de gelijkschakeling van mannen en vrouwen, jongens en meisjes, de ontwikkeling van een pluralistische samenleving en de 'empowerment' van meisjes met een migrantenachtergrond? Hoe houdt het juist verschillen in stand en welke rol spelen de (sociale) media hierin? Wat voor maatschappelijke vormen van weerstand ondervinden meisjes en vrouwen die voetballen en hoe gebruiken zij voetbal, met andere culturele of religieuze uitingen, om nieuwe 'levensstijlen' te creëren? Kortom, wat gebeurt er wanneer een sport die voorheen werd geconstrueerd als een exemplarisch domein van heteroseksuele mannelijkheid, ineens wordt beoefend door vrouwen, hetero, bi of lesbisch, en uiteenbarst in schitterende scherven van diversiteit?

Voetbal als sociaal-cultureel prisma: 'weerstand' en 'levensstijl'

Uitgaande van het idee dat sport een sociaal domein is waar identiteiten tot uitdrukking komen en een domein waar lichamelijke discipline en zelfvorming plaatsvinden, stelden de onderzoekers verbonden aan het project *Van voetbalvrouwen tot vrouwenvoetbal* deze vragen vanuit onze kernvraag hoe meiden voetbal beleven en gebruiken voor het creëren van een 'levensstijl'. Met 'levensstijl' bedoelen we niet het begrip 'lifestyle' zoals modebladen, reclamemakers en trendwatchers het gebruiken, maar het begrip zoals het in de filosofie en sociale wetenschappen wordt gebruikt door denkers als Michel Foucault, Judith Butler en Saba Mahmood in de plaats van 'identiteit'. 'Levensstijl' geeft dan de existentiële, ethische en politieke betekenis van lichamelijkheid binnen persoonlijke en sociale betekenisgeving weer als iets wat niet zo-

zeer gefixeerd als wel fluïde is. Wij vroegen daartoe welke vormen van sociale 'weerstand' meiden ondervinden bij het uitoefenen van hun sport en hoe zij negatieve vormen van weerstand (tegenwerking) omzetten in positieve en productieve vormen van verzet. Wij gingen er daarbij van uit dat 'weerstand' zowel obstructieve, destructieve als creatieve en productieve kanten heeft. Op deze manier wilden we meer zicht krijgen op het samenspel van processen van macht en bevrijding, vrijheid en verzet binnen het meiden- en vrouwenvoetbal en het complex van sociaal-politieke interacties en normeringsstrategieën waarbinnen deze plaatsvinden (Foucault, 1978 en 2010; Butler, 1990 en 1993; Mahmood, 2005)

Wij benaderen voetbal dus niet louter als een sport die door meiden en vrouwen op een bepaalde manier wordt beleefd, maar ook als een sociaal en cultureel domein, dat als een duidelijk afgebakend 'mannelijk' gebied binnen de Nederlandse samenleving bij uitstek geschikt is om emancipatieonderzoek te verrichten.² Het voetbal heeft immers te maken met een lange historie en een hoge participatie bij de mannen, die inmiddels is gestabiliseerd tot ongeveer 1,1 miljoen, en een snel groeiend aantal participerende vrouwen (nu rond de 150.000). Het is bovendien een sport die beoefend wordt door alle leeftijden, alle sociaal-economische klassen en alle etniciteiten. Voetbal kan daarom bij uitstek dienen als een lens, waarmee een scherper beeld kan worden verkregen van de ge-genderde, religieuze en raciaal-etnische interacties, die de sociale dynamiek, inclusief processen van onderdrukking en verzet, van de hedendaagse Nederlandse samenleving uitmaken.

In sport komen individuele en sociale aspecten samen. Sport toont op uitvergroete en versterkte wijze de diepere sociale en culturele processen die ten grondslag liggen aan de dynamiek van de Nederlandse samenleving. Het is behalve een gezonde en plezierige bezigheid ook een gebied van uitsluiting en een veld waarin rechten worden bevochten. Historische en actuele reacties op vrouwenvoetbal tonen bijzonder sterk dat de manifestatie van het vrouwenlichaam binnen een 'mannelijk' domein tot veel ophef en weerstand leidt. Het voetbalveld (of voetbalpleintje) wordt daarmee een 'site of contestation', een plek waar een sociaal gevecht wordt geleverd, waar gelijke rechten, mensenrechten, inderdaad *menselijkheid* wordt bevochten.

Deze bundel tracht een zo volledig mogelijk beeld te geven hoe in- en uitsluiting in het Nederlandse (vrouwen)voetbal werkt, hoe zij is verweven met maatschappelijke normen en processen, waar en hoe weerstand wordt vormgegeven door verschillende betrokkenen en waar weerstand wordt omgezet in verzet, discussie en sociale verandering. Vrouwenvoetbal, zo toont deze bundel, is spiegel én katalysator van belangrijke veranderingen in de Nederlandse samenleving. Meiden- en vrouwenvoetbal wordt nog steeds gekenmerkt door alledaags,

² Emancipatieonderzoek kijkt zelden naar kinderen, jongvolwassenen en volwassenen binnen één onderzoek en zelden naar zowel de receptie als de beleving van deelnemers zelf.

structureel en institutioneel seksisme, soms gepaard gaand met racisme en verbazingwekkend vaak met discriminatie vanwege (lesbische) seksuele voorkeur. Maar het vrouwenvoetbal zet de laatste jaren ook een opvallende verandering in gang, met name in gendergerelateerde en heteronormatieve beeldvorming en sportverslaggeving. Het vormt daarmee ook een zichtbare voorhoede van verschuivingen in maatschappelijke verhoudingen, en van veranderingen van dominante en traditionele patronen.

Overzicht van de hoofdstukken

De beschrijvingen en analyses van het vrouwenvoetbal in Nederland hebben we ingedeeld in de volgende secties: Geschiedenis en ontwikkeling van het vrouwenvoetbal in Nederland; Vrouwenvoetbal, gender en seksualiteit; Media-representatie van het vrouwenvoetbal in Nederland.

Het eerste gedeelte over de geschiedenis en ontwikkeling van vrouwenvoetbal in Nederland geeft de maatschappelijke achtergrond weer waarbinnen sportbeoefening in Nederland tot ontwikkeling is gekomen. Het laat zien hoe vrouwenvoetbal is ingebed in een specifieke organisatiestructuur en (juridische) regelgeving. Evenals alle andere hoofdstukken van dit boek beschrijven de individuele hoofdstukken in deze sectie niet slechts de situatie van het vrouwenvoetbal, maar leggen zij tevens de machtsstructuren bloot die verschillen tussen mannen en vrouwen vormgeven en in stand houden.

De hoofdstukken van Marjet Derks en Tessel Middag geven samen een helder beeld van de historische opvattingen over sport, lichamelijke en gender. De heersende normen van het einde van de negentiende eeuw die betrekking hadden op schoonheid, zedelijkheid, seksualiteit en reproductieve gezondheid versterkten het idee dat fysiek inspannende sporten niet gezond zouden zijn voor vrouwen en dat vrouwen niet elegant en zedelijk ten tonele verschenen bij het sporten. Marjet Derks geeft een globale uiteenzetting van de beginperiode van het vrouwenvoetbal in Nederland in de context van de Nederlandse sportontwikkeling tout court. Zij laat in haar hoofdstuk zien dat de weerstand tegen sportbeoefening door vrouwen verschilde per sport en dat vrouwelijke deelname op verschillende manieren tot ontwikkeling kwam per type sport. Het maakte bijvoorbeeld veel uit of een sport in elitaire kringen werd beoefend en in een gecontroleerde omgeving kon plaatsvinden of niet. Met name bij de fysiek zware sporten zoals voetbal was de weerstand tegen deelname door vrouwen groot en duurde het lang voordat vrouwen en masse deze sporten begonnen te beoefenen. Het is opmerkelijk dat zelfs nu, na verschillende feministische 'golven' en met zo'n grootschalige groei van vrouwenvoetbal, critici bezwaren opperen die zo sterk lijken op die van een eeuw geleden. Nog steeds hoort men sportcommentatoren zeggen dat een fysieke sport als voetbal geen vrouwensport, want niet 'vrouwelijk' of 'elegant', is (zie ook sectie III van dit boek).

Tessel Middag richt zich in haar hoofdstuk specifiek op de ontwikkeling van het vrouwenvoetbal in de periode tussen 1879 en 1939. Middag laat zien

dat het vrouwenvoetbal in meerdere fases tussen 1879 en 1939 opleefde, maar dat deze ervaringen door toedoen van de media en nota bene de (K)NVB niet konden worden doorgezet. De vrouwenbeweging speelde hierbij eveneens een dubieuze rol: zij stond in de periode na de eeuwwisseling negatief, vijandig en onverschillig tegenover het vrouwenvoetbal. Daar waar feministen op allerlei andere terreinen stredden voor gelijke rechten voor vrouwen, lieten ze zich in meerderheid negatief uit over vrouwenvoetbal. Evenals veel mannen beschreven zij het als 'onesthetisch' en deden ze weinig tot niets om de paar vrouwenvoetbalverenigingen die ontstonden, te ondersteunen.

Het aansluitende hoofdstuk van Hassnah Elhage belicht het domein van het arbeidsrecht en laat zien dat de gebreken binnen de professionalisering van het vrouwenvoetbal niet alleen veroorzaakt worden door de heersende normen die vrouwen en mannen lichamelijk differentiëren, maar ook door de ontwikkeling van de arbeidsrechten van sporters. Als gevolg van de ontwikkeling van wetgeving in Nederland en Europa hebben sportbonden relatief veel vrijheid om beloningsstructuren zelf in te richten. De vraag is of en hoe de huidige (zeer scheve) mogelijkheden om geld te verdienen met voetbal in strijd zijn met Europese en Nederlandse gelijkheidsbeginselen. Elhage stelt de situatie waarin betaald voetbalclubs (zogenaamde BVO's) bij tegenvallende inkomsten de volledige vrouwentak kunnen afstoten, terwijl dit in andere domeinen van de samenleving als onwettelijke discriminatie op basis van geslacht zou worden gekarakteriseerd, ter discussie. Ze pleit voor de ontwikkeling van een CAO voor voetbalsters die hun de juridische bescherming geeft die volgens haar nodig is om professioneel te kunnen werken/voetballen. Volgens Elhage is de creatie van een CAO de vanzelfsprekende uitkomst van de huidige ontwikkelingen, helemaal wanneer men beseft dat voetballen in de eredivisie voor vrouwen een fulltimebaan is terwijl de vergoedingen niet in de buurt komen van salarissen die recht doen aan de verwachtingen van de clubs.

Het hoofdstuk van Maxime Welten sluit in meerdere opzichten aan bij het werk van Elhage. Welten heeft de wijze waarop bestuurders van verschillende BVO's praten over professionalisering van het vrouwenvoetbal onderzocht. Zij concludeert dat de bestuurders in veel gevallen redeneringen gebruiken die legitimeren waarom er substantieel minder aandacht en geld wordt besteed aan vrouwenvoetbal door BVO's. Bijna alle bestuurders stellen dat vrouwenvoetbal 'minder' leuk is om naar te kijken en concluderen dat er daarom minder aandacht en geld voor is dan voor het mannenvoetbal. In veel gevallen wordt erkend dat er investeringen nodig zijn om het vrouwenvoetbal te professionaliseren, maar er ontbreekt vaak een businessmodel dat specifiek hierop gericht is. Sommige bestuurders verwachten dat investeringen niet direct leiden tot grotere inkomsten – zoals bij het mannenvoetbal mogelijk wel het geval is – en zien het als 'zonde' om geld te investeren in vrouwenvoetbal. Opvallend is dat meerdere bestuurders graag zien dat ook de vrouwen professioneel met hun sport bezig zijn, maar daar geen stabiele organisatie tegenover

zetten en genoeg salaris betalen om deze wens mogelijk te maken. Een andere opvallende ontdekking is dat er veel beslissingsbevoegdheid ligt bij slechts enkele bestuurders op het hoogste niveau. Deze bestuurders staan vaak ver af van het vrouwenvoetbal binnen hun club en zij zijn hierdoor niet degenen die werkelijk belang hechten aan verbetering van het vrouwenvoetbal. Sterker nog, zij hebben hierdoor eerder een remmende werking op initiatieven om het vrouwenvoetbal te ontwikkelen.

Het laatste hoofdstuk van het eerste deel is van filosofisch-theoretische aard. Daarin problematiseert Nathanja van den Heuvel de dominantie van succesverhalen in sportgeschiedschrijving. Zij argumenteert dat het belangrijk is om kritisch te staan tegenover een geschiedschrijving die gedomineerd wordt door mannelijke perspectieven en mannelijke helden, maar stelt dat een omkering daarvan – een geschiedschrijving waarin vrouwelijke helden centraal staan – ons niet bevrijdt van de typische kenmerken van heroïsche geschiedschrijving. Deze vereert de held ofwel romantiseert de tragedie van het falen. ‘Succes’ wordt binnen deze mannelijk gedomineerde vorm van geschiedschrijving gedefinieerd. Hoe kunnen we sportief ‘falen’ of ‘succes’ begrijpen voorbij de heroïsche manier van geschiedschrijving?

Het tweede deel van het boek bouwt voort op verschillende facetten die belicht zijn in het eerste, maar meer specifiek vanuit de problematisering van heersende ideeën over ‘gender’. In dit deel is er achtereenvolgens aandacht voor de verhouding gender, seksualiteit en nationalisme; gender, lichamelijke prestatie; en gender, religie en ruimte. Samen laten deze hoofdstukken zien dat vechten voor (meer) ruimte voor vrouwenvoetbal op zichzelf belangrijk is, maar gepaard zal moeten gaan met het bestrijden van bepaalde, dominante en taaie ideeën over mannelijkheid en vrouwelijkheid, die machtsongelijkheid in stand houden. Deze ongelijkheid wordt in het voetbal maar mondjesmaat aan de kaak gesteld.

Het eerste hoofdstuk van het tweede deel – van Inge Claringbould en Annelies Knoppers – toont dat we ideeën over ‘mannelijkheid’ en ‘vrouwelijkheid’ niet los van elkaar kunnen beschouwen in relatie tot sporten als voetbal. Mannelijkheid in sport wordt afgezet tegen gedrag dat in de samenleving als typisch ‘vrouwelijk’ wordt omschreven. Mannen worden aangemoedigd zich stoer, sterk, agressief en prestatiegericht te gedragen. Afwijkend gedrag wordt veelal gekarakteriseerd als ‘verwijfd’ of als ‘homoseksueel’. Deze beschrijvingen worden versterkt door het breed gedragen idee dat de belangrijkste representatie van de natie op sportgebied het nationale mannenvoetbalelftal is. Allerlei andere sporten die worden beoefend door mannen en vrouwen, krijgen tegenwoordig wellicht meer aandacht en waardering dan in het verleden, maar de hiërarchie van waardering blijft dezelfde; als het nationale mannenvoetbalelftal wint, overschaduwde andere overwinningen in andere sporten. Deze geprivilegieerde representatie van de natie versterkt dominante genderideologieën, zo stellen Claringbould en Knoppers.

In aansluiting op deze analyse deconstrueert de tweede bijdrage van Nathanja van den Heuvel de segregatie die aan de basis van bijna alle sportcompetities staat, de splitsing tussen mannen- en vrouwencompetities. De categorieën man en vrouw suggereren ‘harde’ biologische verschillen die bij nadere beschouwing niet vol te houden zijn. Terwijl veel van de historische genderverschillen ter discussie staan (zie deel I) of zijn verworpen, lijkt de opheffing van gescheiden competities onbespreekbaar. Aan de hand van herinneringen van oud-topspeelsters laat Van den Heuvel zien dat het uitsluiten van meisjes in ‘jongenswedstrijden’ er mede toe heeft geleid dat vrouwelijkheid negatief wordt geportretteerd en ervaren. In relatie tot de vermeende superioriteit van mannenvoetbal blijft vrouwenvoetbal hierdoor gekarakteriseerd als ‘inferieur’.³

Het laatste hoofdstuk van deel II – geschreven door Kathrine van den Bogert – laat duidelijk zien hoe openbare voetbal-/speelruimte veelal reeds gedefinieerd is als ruimte voor jongens of mannen. Initiatieven die ingrijpen in deze bezetting van speelruimte lijken hier tegen in te gaan, maar Van den Bogert laat zien dat organisaties meestal aparte ruimtes en tijden voor meiden creëren, en daarmee het idee in stand houden dat alle andere momenten en ruimtes voor jongens (mogen) zijn. In tegenstelling tot het idee dat meiden met een Marokkaanse achtergrond enkel om cultureel-religieuze redenen apart zouden willen voetballen, blijkt uit het onderzoek van Van den Bogert dat de wensen om een ‘girls only’-competitie te onderhouden een veelvoud aan redenen heeft, waaronder de ervaring van meiden dat ze in een gemengde context de bal minder krijgen en dus amper aan voetballen toekomen. Er zijn dus redenen die direct te maken hebben met niveaoverschillen die mede gereproduceerd worden door uitsluiting gebaseerd op gender. Daarnaast blijkt dat de ‘girls only’-competitie die Van den Bogert bespreekt, geen strikt gescheiden competitie is. Het is een gecontroleerde competitie waar jongens en meiden samen kunnen spelen en waar er specifiek aandacht wordt besteedt aan vrouwvriendelijk gedrag van jongens. Sommige meiden gaven aan dat ze het ingewikkeld of onplezierig vinden te voetballen met jongens die ze niet kennen vanwege het lichamelijke contact dat er tijdens het voetbalspel plaatsvindt. De competitie moet vooral een veilige plaats zijn waar meiden en jongens elkaar kunnen treffen in vriendschappelijk verband. Religieuze achtergrond kan een rol spelen bij de wens om zo’n gecontroleerde omgeving te zoeken en te bieden. Religieuze praktijken die betrekking hebben op gender en seksualiteit – zoals het dragen van een hoofddoek – worden in de puberteit extra benadrukt en

³ In het huidige jeugdvoetbal op clubniveau zijn er zowel gescheiden meisjes- als jongensteams als gemixte teams (dit zijn veelal jongensteams met een of twee getalenteerde meisjes). Wij hebben overigens geen specifiek onderzoek gedaan naar amateurclubvoetbal. Het onderzoek van Nathanja van den Heuvel is een onderzoek naar ervaringen van topspeelsters nu en topspeelsters uit de laatste decennia van de twintigste eeuw.

sommige meiden gaven aan dat het prettiger is om te beslissen om wel of geen hoofddoek te dragen in een gecontroleerde omgeving. Voor veel meiden werden seksuele spanningen niet uitgelegd of ervaren in termen van religiositeit en gaat het meer om het creëren van een ruimte zonder vervelende seksuele spanningen.

Het derde deel van het boek is gericht op de wisselwerking tussen de ontwikkeling van het vrouwenvoetbal in Nederland en de journalistieke verslaggeving en mediarepresentatie ervan. Aan alle stukken in dit deel ligt de aanname ten grondslag dat media maatschappelijke ideeën over vrouwenvoetbal reflecteren en redacties en journalisten een rol spelen bij het in stand houden of veranderen van de beeldvorming.

In het eerste hoofdstuk van het derde deel onderzoekt Astrid Cevaal de rol van sportverslaggevers en redacties van de 'traditionele' media zoals dagbladen en televisieprogramma's. De grote meerderheid van de berichtgeving in deze media is van de hand van mannen. Cevaal onderscheidt vier soorten vertogen die redacteuren hanteren bij de uitleg van de ongelijke aandacht voor mannen- en vrouwensporten in deze media:

- 1) Het prestatievertoog. De snelste en sterkste prestaties worden in dit vertoog als de meest interessante geportretteerd. Sommige verslaggevers geven aan dat voetbalsters meer aandacht zouden krijgen als zij net zo goed zouden presteren als de mannen.
- 2) Het neutraliteitsvertoog. Dit vertoog sluit aan bij het eerste in die zin dat verslaggevers beweren dat er geen onderscheid gemaakt wordt in termen van gender, maar dat andere factoren ervoor zorgen dat er verschillen tussen sporten en tussen mannelijke en vrouwelijke sporters ontstaan, zoals de wensen van het publiek.
- 3) Het biologische vertoog. Dit vertoog suggereert dat de uitgangspositie met betrekking tot de vraag wie aandacht verdient, neutraal is, maar verklaart verschil in aandacht aan de hand van de fysieke verschillen tussen mannen en vrouwen.
- 4) Het sociaal-kritische vertoog. Dit vertoog verklaart media-aandacht aan de hand van dominante ideeën over mannelijkheid en vrouwelijkheid.

Cevaal concludeert dat verslaggevers weliswaar in het algemeen openstaan om meer aandacht te geven aan andere sporten dan mannenvoetbal en aan vrouwelijke sporters, maar dat de eerste drie vertogen in veel gevallen de boventoon voeren en elkaar versterken. Hierdoor is er weinig aanleiding om te denken dat er een kentering in de sportberichtgeving gaande is.

Het daaropvolgende hoofdstuk – geschreven door Agnes Elling, Rens Peeters en Leonne Stentler – analyseert de berichtgeving over vrouwenvoetbal in de afgelopen vijftien jaar door de traditionele media. Zij zetten deze af tegen de berichtgeving in nieuwe media. Zij concluderen dat vrouwenvoetbal in het

afgelopen decennium een nieuwswaardige sport is geworden, maar dat in verhouding tot berichtgeving over mannenvoetbal, die van vrouwenvoetbal marginaal blijft. Inhoudelijk is de berichtgeving neutraler geworden, maar dat neemt niet weg dat er nog steeds regelmatig trivialiserende berichten verschijnen, waarbij mannenvoetbal als de maat wordt voorgesteld waar vrouwenvoetbal mee gemeten wordt. Een andere tendens die Elling, Peeters en Stentler signaleren is dat er in de berichtgeving vaak nadruk wordt gelegd op het aantrekkelijke heteroseksuele voorkomen van vrouwelijke voetballers. Deze nadruk geeft tegenwicht aan het lesbische imago van vrouwenvoetbal, maar reproduceert het dominante idee dat vrouwenvoetbal aantrekkelijker is wanneer er 'mooie' vrouwen op het veld staan – 'mooi' in de ogen van de heteroseksuele man. Onderzoek naar de ontvangers van Twitterberichten over vrouwenvoetbal laat zien dat er een grote acceptatie is van seksuele diversiteit onder het Twitterpubliek, maar dat men ook graag het lesbische imago ingevuld ziet voor een stoer doch expliciet heteroseksueel beeld van vrouwenvoetbal. Deze wens lijkt te worden ondersteund door commerciële belangen.

Het laatste hoofdstuk van dit deel van het boek is geschreven door Jacco van Sterkenburg en Rosa Tilman. In dit hoofdstuk staat de receptie van de media centraal en analyseren de auteurs hoe televisiepubliek betekenis geeft aan mannelijkheid en vrouwelijkheid aan de hand van vrouwenvoetbal en welke rol seksualiteit hierbij speelt. Aan de hand van de besprekingen van mediafragmenten die werden voorgelegd aan focusgroepen, identificeren de auteurs verschillende vertogen die in sterke mate lijken op de vertogen die Cevaal identificeerde bij de sportverslaggevers. Veel kijkers nemen bijvoorbeeld aan dat de fysieke verschillen die mannenvoetbal volgens hen aantrekkelijker maken onoverbrugbaar zijn, aangezien mannen en vrouwen nu eenmaal biologisch van elkaar verschillen. Aansluitend op de ideeën van het Twitterpubliek – beschreven in het voorgaande hoofdstuk – blijkt dat vrouwelijke schoonheid een belangrijk aspect is in de ervaring van de aantrekkelijkheid van vrouwenvoetbal. Opmerkingen van mannen over vrouwelijke voetballers bevestigen in veel gevallen de hegemone mannelijkheid – heersende ideeën over karakteristieke mannelijke eigenschappen staan aan de basis van een positieve beoordeling van acties van vrouwelijke voetballers. Letterlijk worden ze als goede voetballers gezien wanneer ze 'hun mannetje staan', wat vaak neerkomt op onverschrokken spelen zonder aanstellerig gedrag. Dit waarderingskader staat echter op gespannen voet met een waarderingskader dat nu juist de heteroseksuele aantrekkingskracht van vrouwenvoetbal benadrukt – een ambiguïteit die we ook zien bij het Twitterpubliek dat seksuele diversiteit belangrijk zegt te vinden, maar toch voornamelijk graag vrouwen ziet die een bepaalde heteroseksuele uitstraling hebben. Een interessante bevinding is dat respondenten in dit onderzoek ook vaak de afwezigheid van het vrouwenvoetbal in de media als oorzaak aanwijzen van hun beperkte interesse en kennis – een bevinding die de vraag opwerpt of meer verslaggeving over vrouwenvoetbal de interesse zou kunnen verhogen.